

Тетяна ТАРАСЮК

Volins'kij nacional'nij universitet imeni Lesi Ukraïнки

e-mail: tarasiuk.tania@vnu.edu.ua

ORCID 0000-0002-2428-447X

Анастасія КОСИК

Luc'kij navčal'no-vihovnij kompleks "Gimnaziâ №14 imeni Vasilâ Suhomlins'kogo"

ORCID 0000-0002-8345-7078

Семантика регулятива *мати* в посланнях Андрія Шептицького

**Semantics of the regulative *maty* (mother)
in Andrei Sheptytsky's epistles**

The article highlights the issue of the lexical regulative *maty* semantics in the epistles of the Ukrainian Greek Catholic Church Metropolitan Andrei Sheptytsky. Since the case study material is the religious style texts, the lexeme under consideration, in addition to its basic meaning of „woman, in relation to the child she gave birth to”, expands its semantics with the meaning of „church, in relation to its believers” with its concretization through the adjective lexemes *native*, *genuine*. The frequency actualization of the regulative *maty* (mother) has been revealed in the names of the religious discourse *Mother of God*, *God's Mother*, *Mother of Christ*, *Holy Mother*, *Blessed Mother*, used to denote the motherhood of the Virgin Mary in relation to Jesus Christ, and in the nomens the *Mother of us all*, *the Mother of Heaven*, used for the explication of her motherhood significance to all the faithful on the Earth.

The secular meaning of the lexical regulative mother is determined by the style of woman's behavior as a Christian and indicated, primarily, by the attributes of pious, Christian, *native mother* (a family status in relation to children). The Metropolitan's idiostyle illustrates the use of the studied regulative in a clear family hierarchy, for example *father and mother*; *father*, *mother*; *brother*, *sister*; *wife*, *husband*; *mother and a child*, including a generalized collective image of all women, whose primary mission is the birth and upbringing of children.

Keywords: lexical regulative, religious style, lexeme, epistle.

У статті висвітлюється питання про лексичну регулятивну семантику *мати* в посланнях митрополита Української Греко-Католицької Церкви Андрія Шептицького. Оскільки

матеріалом для дослідження є тексти релігійного стилю, розглянута лексема, на додаток до свого основного значення „жінка по відношенню до дитини, яку вона народила”, розширює свою семантику значенням „Церква по відношенню до своїх віруючих” з конкретизацією через прикметники лексеми рідний, справжній. Частотна актуалізація регулятивного мати (мати) була виявлена в назвах релігійного дискурсу „Матір Божа”, „Божа Мати”, „мати Христа”, „Свята мати”, „Благословенна мати”, використовуваних для позначення материнства Діви Марії по відношенню до Ісуса Христа, і в іменах „мати всіх нас”, „мати Небес”, використовуваних для пояснення значення її материнства для всіх віруючих на землі.

Світське значення лексичного регулятиву *мати* визначається стилем поведінки жінки як християнки і позначається, в першу чергу, атрибутами благочестивої, християнської, рідної матері (сімейним станом по відношенню до дітей). Ідіостиль митрополита ілюструє використання досліджуваного регулятиву в чіткій сімейній ієрархії, наприклад, *батько і мати; батько, мати, брат, сестра, дружина, чоловік; мати і дитина*, включаючи узагальнений збірний образ всіх жінок, основною місією яких є народження і виховання дітей.

Ключові слова: лексичний регулятив, релігійний стиль, лексема, послання.

В останні десятиліття активізувалася увага дослідників до вивчення тексту як засобу комунікації. Із-поміж усіх напрямів варто виокремити той, що орієнтований на з'ясування механізмів пізнання будь-якого тексту, тобто теорію регулятивності. Вона передбачає своєрідне керування пізнавальною діяльністю читача чи слухача, тобто встановлення способів впливу тексту на адресата через використання таких мовних і позамовних засобів, що активізують увагу отримувача інформації, викликають у нього певні емоції, спонукають до співпереживання з автором і розуміння комунікативних намірів останнього¹.

Визначальним критерієм статусу регулятивності є важливість цих одиниць у процесі конструювання національного та індивідуального мовопростору автора. Саме тому кожна національна мова й мова окремих особистостей, крім відображення типологічних та спільних для інших етносів регулятивних мовних одиниць, має й особливі риси актуалізації концептуального простору. Власне до таких регулятивів беззаперечно можемо віднести лексеми *батько, мати*, які відзначаються насамперед основними диференційними параметрами: частотністю вживання, традиційністю використання в різних функційних стилях, символічністю й безпосередніми стійкими зв'язками з культурою певного народу за наявності інваріантних ознак в кожній національній мові, а також різноманітними семантичними трансформаціями, що слугують елементом вияву динаміки в семантико-стилістичній площині певної лексеми.

Саме цим мотивована, очевидно, постійна увага дослідників до вивчення названих лексем в різних аспектах, на матеріалі різних текстів в синхронії та

¹ N. Bolotnova, *O tipologii regulâtivnyh struktur v tekstekak forme komunikacii* [v:] „Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta”, nr 3, 2011, s. 34-40.

діахронії. Зокрема мовознавців цікавлять лінгвопоетична репрезентація концепту *мати* в поетичних текстах українських авторів², пісенному фольклорі³, в індоєвропейському лінгвокультурному просторі⁴, національно-культурні стереотипи мовообразу *жінки* в українських народних піснях⁵, концептів *батько* та *мати* в художніх текстах⁶ та у фразеології⁷, номенів *вітчим* і *мачуха*⁸.

Огляд наукової літератури дозволяє стверджувати, що регулятив *мати* – об'єкт вивчення багатьох дослідників, однак його функціонування в релігійному стилі представлене принагідно, здебільшого ж увага зосереджена на текстах художньої літератури або говіркового мовлення. Зауважмо, в усіх названих працях лексема *мати* розглянута з позиції теорії концептології, лексико-семантичного поля тощо. Погляд на лексему *мати* як на засіб регулювання спілкування автора з читачем через текст досі не був предметом наукових студій.

Матеріалом для роботи слугували тексти послань митрополита української греко-католицької церкви Андрея Шептицького, видані в чотирьох томах у львівському видавництві протягом 2007-2013 років⁹.

Лексема *мати* в „Словнику української мови” має два значення: „1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила. // Жінка, що має або мала дитину. // *перев.* як прикладка, *перен.* Про що-небудь дуже близьке, рідне. 2. Самиця стосовно своїх малят”¹⁰. Щодо лексеми *матір*, то у словниковій статті фіксуємо ремарки „заст., уроч.” (застаріле, урочисте. – Т. Т., Д. К.) до лексеми *мати* у першому значенні¹¹.

У тій же словниковій статті релігійна семантика лексеми *мати* проілюстрована виразом *Божя (господня, пречиста) мати* із тлумаченням „богородиця,

² N. Danilûk, *Movnij obraz materi v narodnih pîsnâh i vpoezii Tarasa Ševčenko* [v:] „Naukovij visnik Shidnoëvrops'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïнки”, nr 12, 2014, s. 14-19; Ž. Koloïz, *Lingvopoetična reprezentaciâ konceptu mati* [v:] „Naukovij visnik Krivoriz'kogo deržavnogo pedagogičnogo universitetu. Filologični studii”, nr 9, 2013, s. 546-564.

³ N. Danylyuk, *Biblical figurative language (words) in the language of ukrainian folk poetry* [in:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 8, 2020, s. 41-59.

⁴ U. Marčuk, *Osoblivosti funkcionuvannâ konceptu „mati (mama)” v indoëvrops'komu lingvokul'turnomu prostori* [v:] „Visnik Žitomir'skogo deržavnogo universitetu. Filologični nauki”, nr 9, 2013, s. 213-217.

⁵ V. Šeremeta, *Nacional'no-kul'turnistereotipi movoobrazu žinki v Ukraïns'kih narodnih pîsnâh*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk., Kiïv, 2017.

⁶ N. Venžinovič, *Verbalizaciâ konceptiv bat'ko imati u frazemah Ukraïns'koï movi (na materialih tvoriv T. G. Ševčenko)* [v:] „Naukovij visnik UŹgorod'skogo universitetu. Seriâ: Filologîâ. Social'ni komunikaci”, nr 1, 2014, s. 298-300.

⁷ A. Černova, *Koncepti „bat'ko”, „mati” v Ukraïns'kij leksiko-frazeologičnij sistemî svitu*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk., Dnîpropetrovs'k 2010.

⁸ O. Nahapetova, *Etnokul'turni osoblivosti nomenivna poznačennâ nepovnoi sporidnenosti vitčim, mačuha v sučasnij Ukraïns'kij movi* [v:] „Zapiski z Ukraïns'kogo movoznavstva”, nr 9, 2013, s. 46-52.

⁹ A. Šeptic'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I-IV, L'viv 2007-2013.

¹⁰ *Slovník Ukraïns'koï movi*, za red. Ī. Bilodida, t. IV, Kiïv 1973, s. 648.

¹¹ *Ibidem*, s. 650.

мати Христа”¹². Розмовне значення мають „вигук, яким виражають здивування, захоплення, переляк і т. ін.” *Мати божжа!*¹³ та „вигук, яким виражають застереження, побоювання” *Крий (не дай) мати божжа!*¹⁴. Як бачимо, в обох вигуках первинне релігійне значення словосполучення *мати божжа* нівельоване, що засвідчує й правопис обох слів з малої літери (це можна пояснити й позамовними чинниками часу укладання словника). Аналогічну орфограму в подібних вигуках маємо й у сучасному правописі, тобто „в усталених словосполученнях, що використовують в розмовній мові, де слова *Бог, Господь* та ін. не вживають як їх найменування, їх пишемо з малої букви: *бог зна що* (невідомо що), *бог зна коли* (невідомо коли), *господь з тобою (вами)* (вживається як здивування, заперечення, докір), *бог з ним (з тобою)* (вживається на знак згоди, примирення, прощення та ін.). З малої букви пишемо вигуки *бóже, гóсподи, йй- бóгу, гóсподи бóже мій, бóже збав*, крім випадків, коли слова *Боже, Господи* є звертанням до Бога”¹⁵. Натомість „З великої букви пишемо ... найменування ... Богородиці (*Царі́ця Небéсна, Ма́ти Божжа, Пречі́ста Ді́ва*)”¹⁶.

Словосполучення *Мати Божжа* у вигуковому значенні зареєстроване в „Словнику фразеологізмів української мови” „для вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку і т. ін.”¹⁷, а вираз *Хай (нехай) Мати Божжа милує (прощає, боронить, помилує і т. ін..)* „для вираження побажання кому-небудь добра, безпеки, благополуччя і т. ін.; щоб було все добре”¹⁸. Релігійне стилістичне маркування обох зареєстрованих у словнику фразеологізмів не спостережене, хоча їхнє походження з релігійного мовлення беззаперечне.

„Словарь української мови” за редакцією Б. Грінченка з лексемою *мати* фіксує три номінації в релігійному стилі до словникової статті *мати*, а саме: „*Мати Божжа*. Богоматеръ. ... *Старша мати*. Настоятельница монастыря. *Скарбовая мати*. Монахиня, завѣдывающая монастырскимъ хозяйствомъ”¹⁹.

Стилістично марковане тлумачення досліджуваної лексеми подане у „Словнику біблійного богослов’я”, де сказано, що „мати дарує життя і тому займає особливо шановане місце у щоденному житті людини і в історії спасіння”²⁰. Перше значення ‘мати у людському житті’ хоч і наближене до світського

¹² *Ibidem*, s. 648.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Pravopis*, https://www.ulif.org.ua/data/?fbclid=IwAR2_VbL226BrM55Laxx93fbJlxz7BzI-bqugj6GUfaifox0Q8TqNGpmEWG780. [18.12.2020].

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Slovník frazeologizmův ukrajin'skoj movi*, uklad.: V. M. Bilonoženko ta in., Kiiv 2008, s. 370.

¹⁸ *Ibidem*, s. 370.

¹⁹ *Slovar' ukrajin'skoj movi*, za red. B. Grinčenko, t. II, Kiiv 1908, s. 409.

²⁰ *Slovník biblijnogo bogoslov'á*, za red. Ksav'ĚLEON-Důfura [ta in.]; per. z fr. Vl. Sofrona Mudrogo, Źovkva 2010, s. 410.

потракування 'така, котра дає життя', але із ремаркою „слід любити ту, котра дає життя, але любов ця має преобразитися, аж до принесення її в жертву, як це зробив Ісус”²¹. Друге ('мати в історії спасіння') набуває символічного значення, коли йдеться про „змалювання стосунків Самого Бога і людини”²², де матір'ю названо Божу милість і мудрість щодо роду людського (пор. Бог нас втішає як мати (Іс. 66: 13)), а матір'ю народів – місто Єрусалим²³. В обох значеннях (прямому й переносному) лексема *мати* проілюстрована прикладами зі Святого Письма.

В. Жайворонок стверджує, що „в екстремальних ситуаціях людина до кінця життя звертається до матері (як і до Бога, Господа), наприклад: *ой мамо (нене)! мамо (мати, нене, ненечко) моя! мамо (мамочко) моя рідна! матусю (неню) моя дорогесенька!* або просто *мамо! нене (ненечко)!*”²⁴. Таке явище, на його думку, можна пояснити фіксацією генетичного коду людини (коли головою роду й родини була мати), що реалізується насамперед в мові²⁵. Окрім наведених вигуків, про усталеність культу матері в українців свідчить і багата фольклорна база: „понад двісті прислів'їв ..., а скільки легенд, пісень, переказів”²⁶. Ймовірно, від отого всенародного культу лексема *мати* в національно-мовній картині світу набула символічного значення, наприклад: „мати – символ життя, святості, вічності, тепла і всеперемагаючої любові”²⁷.

Одним із значень лексеми *мати* В. Жайворонок подає „як народнопоетичне уособлення рідної землі, Вітчизни, України”²⁸, наводячи цитату із Т. Шевченка „Привітай же, моя ненько! Моя Україно! Моїх діток нерозумних, Як свою дитину”. У „Словнику української мови” значення 'рідна земля' щодо лексеми *мати* наведене у прикладах до переносного значення 'про що-небудь дуже близьке, рідне’²⁹.

Тлумачення лексеми в лексикографічних джерелах значно відрізняється від широкої палітри забарвлень, яких регулятив *мати* набуває в посланнях Андрія Шептицького. Навіть в узвичаєному значенні 'жінка щодо народженої нею дитини' простежується не стільки тілесне, скільки духовне єднання цих двох осіб, наприклад: *Щаслива та дитина, для якої першим словом матері – слово любови, що убагороднює серце!*³⁰, *Візьме мати дитинку, що плаче, пригорне*

²¹ *Ibidem*, s. 410.

²² *Ibidem*, s. 411.

²³ *Ibidem*.

²⁴ V. Žajvoronok, *Znaki ukraïns'koï etnokul'turi: Slovnik-dovidnik*, Kiïv 2006, s. 356.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Encyklopediĭnij slovník simvoliv kul'turi Ukraïni*, za zag. red. V. P. Kocura, O. ĭ. Potapenka, V. V. Kujbidi, Korsun'-Ševĕenkivs'kij 2015, s. 479.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ V. Žajvoronok. *Op. cit.*, s. 357.

²⁹ *Slovník ukraïns'koï movi*, za red. ĭ. Bilodida, t. IV, Kiïv 1973, s. 648.

³⁰ A. Šepĕic'kij, *Pastirs'ki poslanná*, t. I, L'viv 2007, s. 62.

її до серця і скаже лише: „Бог добрий!” – а дитинка вже успокоїлась...³¹. Зауважмо, в посланнях фіксуємо лише поодинокі згадки про матір як маму своїх дітей. Зазвичай Андрей Шептицький її згадує невіддільно від батька, наприклад: *Так жалує дитина, коли побачить слезу в оці вітця або матері, котрим прикрість зробила*³², а ще частіше – в колі усїєї сім’ї чи родини, наприклад: *Немає одного батька ні матері, які не проклинали би провідників, що зводять молодих на бездоріжжя злочину*³³, *Нехай ціла родина – батько, мати, діти і ціла челядь – спільно щодня відмовляють молитви, якщо можливо, то ранком і у вечір, перед і після обїду, а коли це за тяжко, то бодай у вечір*³⁴. *З того для каянників Великого посту важне питання: чи ти, Брате, Сестро, сповняєш як слід свої обов’язки супроти своєї-таки родини, супроти батька й матері, братів і сестер, жінки чи чоловіка й дітей?*³⁵. Така тріада **батько-мати-діти**, на нашу думку, передає суть християнського розуміння родини.

Мати, як стверджує Андрей Шептицький, – приклад для наслідування для доньок, а батько – для синів, навіть у питаннях вибору віросповідання: *Кождий має триматися того обряду, якого трималися єго родичі, і мав би тяжкий гріх, якби самовільно обряд замїнив. А як родичі не одного обряду, то сини мають йти за вітцем, а доньки – за матер’ю*³⁶.

Регулятив *мати* у множині вербалїзує узагальнений образ християнського материнства, наприклад: *Через Вас, Усечесні Отці, й через Вас, християнські батьки та матері, передаю нашій молоді найщирїший привїт і благословенство*³⁷, *Як матері, як сестри, як християнки дбайте про те, щоб усї діти знали св[яту] віру*³⁸, *Дай нам таких матерей, що вмїли б добре, по-християнському виховувати своїх дітей, а для своїх чоловіків були б поміччю, потїхою і доброю радою*³⁹. У деяких текстах цей збірний образ увиразнений характеристиками, як-от: *Нехай дає нам християнські матері, котрі би по-божому діти виховували, вірно і мужно стерегли святости родинного огнища, святих у домашнім пожиттї, а примірних у відношеннї до людей, мудрих у радах, даваних мужові та дітям, необоятних на загальне добро, а передовсім сповняючих усюди і все совїсно і свято обов’язки жєни і матерї*⁴⁰, **Матері родин**, *яких мужі пішли до війська, най зрозуміють, як важні та святї обов’язки накладає на них це положення. Крім обов’язку виховувати дітей, вони не раз*

³¹ *Ibidem*, s. 62.

³² *Ibidem*, s. 345.

³³ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 177.

³⁴ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 71.

³⁵ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 416.

³⁶ *Ibidem*, s. 326.

³⁷ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 81.

³⁸ *Ibidem*, s. 10.

³⁹ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 71.

⁴⁰ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 94.

мусять поборювати не одну важку покусу, що могла би знищити ціле щастя родини та цілу долю дітей⁴¹.

Цікаве спостереження: митрополит „скупий” на оцінці характеристики матері, наприклад, з-поміж позитивних зафіксовано лише прикметник *побожна*: *Так не раз у християнській родині побожна мати своїми заслугами випрошує в Бога відпущення кари або навернення для грішного сина. Так побожна жінка своїми добрими ділами стримує кару, котра належиться її чоловікові*⁴², а негативних – *недбала, нелюдяна: А скільки гіркости, скільки невдоволення, скільки нещасної долі на цілісіньке життє приносить дитині недбала мати, недобрый батько, нехристиянська родина!*⁴³, *Чому вливається, чому неморальна, чому навіть у супружжі не може стриматися від найпоганіших, наймерзенніших гріхів проти чистоти, чому не вміє пошанувати людського добра, чому обмовляє, чому обговорює-клеветче ближніх, чому проклинає людей, ненавидить найближчих собі в родині, батьків або діти й жінку кривдить, чому має такі пристрасті, що навіть рідна дитина непевна життя в руках такого безбожного батька, такої нелюдяної матері?*⁴⁴. Хоча ця своєрідна мовна економія на прикметникових характеристиках сповна відтворена в змістовому наповненні сказаного.

Як відомо, в українській мові на позначення *нерідної матері* існує лексема *мачуха*. Її Андрей Шептицький використовує, розповідаючи в посланнях, наскільки важливо жінці прийняти чужих дітей і стати для них рідною, щоб вони не помічали її „чужинства”: *Кожда мачоха, як пристане до малих дітей, нехай їм так рідну матір заступить, щоби діти й не знали замолоду, що она не матерію, а мачохою*⁴⁵, *Мачухи і вітчими, а в часті тесті і свекрухи, мають майже ті самі обов’язки, що вітці і матері*⁴⁶. У деяких ситуаціях митрополит стверджує, що краще мати недобру мачуху, ніж лиху маму, наприклад, *Гірко бути сиротов! Гірко мати нидобру мачуху, але найгірше уже мати лиху неню!*⁴⁷.

Митрополит актуалізує регулятив *мати* в мовленні, коли говорить в посланнях про четверту заповідь Божу, наприклад: *Четверта заповідь: чти отця твого і матер твою, щоби тобі добре було і щобиць довго жив на землі*⁴⁸, *Добрі християни уміють в життю заховати четверту заповідь Божу: шануй свого вітця і свою матір*⁴⁹.

⁴¹ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 5.

⁴² А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 228.

⁴³ *Ibidem*, s. 64.

⁴⁴ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 364.

⁴⁵ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 381.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 342.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 85.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 342.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 381.

Персоналізований приклад матері зафіксовано в „Пастирському посланні Єпископа Андрея до вірних на Буковині”, де автор подає „приклад сильної віри”⁵⁰, розповідаючи про мучеництво сімох братів Макавейських і їхньої матері, як-от: *За часів царя Антіоха, що хотів відтягнути жидів від віри Мойсея, трапилося, що сімох братів Макавейських wraz із їхньою матір'ю вкинено до в'язниці за те, що не хотіли їсти заказаного законом м'яса*⁵¹, *Що за подиву й пам'яті гідна та мати, що так терпеливо зносила біль серця, дивлячись на таку страшну смерть сімох синів, і то одного дня! Так сильно уповала на Господа!*⁵².

На прийомі порівняння й перенесення ознак із однієї реалії на іншу побудоване нове значення регулятива *мати*, якого він набуває саме в релігійному стилі, – ‘церква щодо своїх вірян’, наприклад: *Як зрада проти Батьківщини, так і зрада св[ятої] Церкви, нашої Матері, що від дитинства до гробу веде нас і в кожній потребі подає помічну руку, є мерзенним злочином*⁵³, *Щоби справедливий гнів Божий від людей відвернути, Церков свята накликає їх до покаяння, тая мати, що так дбає о добро своїх дітей*⁵⁴. Зауважмо, аналогічного значення набувають і регулятиви *отець* (Бог) та *діти* (віряни), як-от: *Пам'ятайте, що Бог не є вітцем того чоловіка, якого матір'ю не є св[ята] Церква. Тому будьте вірними дітьми св[ятої] католицької Церкви!*⁵⁵, *Так, як не має Бога за Отця, хто не має Церкви за матір, так само не слухає Бога, хто не слухає Папи, відступає від Бога, хто відступає від Папи*⁵⁶.

Особливої увиразненості регулятиву *мати* в окресленому значенні додає прикметник *рідна*, що ще більше ілюструє однаковість ознак матері щодо своїх дітей і Церкви щодо своїх вірян, наприклад: *І тепер, мої милі браття, є вона нашою рідною матір'ю. І в ній, як у ніякій іншій Церкві, можемо знайти величезну поміч для розвою нашого народного життя, для всіх наших суспільних сил...*⁵⁷, *А наша Церква не така. З одного боку, держить вона в руках загальнолюдський і Божий престол об'явленої правди та загальної любови, а з другого – так дуже зближається до нашого народного добра та стається такою нашою, рідною, українською, що в ній на кожному кроці пізнаєте свою рідну матір...*⁵⁸.

Дбайливість і турботу Церкви-матері про вірян українського народу передає прикметник *справжня*, адже лише мати щиросердно опікуватиметься своїми

⁵⁰ *Ibidem*, s. 48.

⁵¹ *Ibidem*, s. 49.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ A. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 16.

⁵⁴ A. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 225.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 141.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 321.

⁵⁷ A. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 43.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 41.

дітьми. Словосполучення *справжня мати* митрополит використовує у підсумковому реченні, узагальнюючи перераховані блага, що їх надає Церква, наприклад: *Церква склонює людей до будування та украшування Божих храмів за поміччю мальовил і різьб. І тим способом причиняється до розвитку народного будівництва та красних штук, якими убагороднює людей. А послуговуючись при Богослуженнях співом, помножує тим способом багатства культури й штуки. Словом, для всіх народів у всіх напрямках є Церква **справжньою матір'ю**⁵⁹, З кожної проповідниці проповідає наша Церква народною українською мовою, виховує наші діти в українському народному дусі, вчить нас любити свою Батьківщину, наказує нам держатись свого східного обряду, в церковнослов'янській мові, просвічує наш народ, несучи йому освіту навіть в найбільш занедбане село, вчить тверезості і моральності, згоди та любови, відтягає людей від процесів, підпирає в кожному селі всяке добре діло, чи просвітне, чи економічне, всюди дбає про добро нашого народу. Словом, на кожному кроці є нашою **справжньою матір'ю**⁶⁰.*

Найчастотніше Андрей Шептицький послуговувався регулятивом *мати* у сталих для релігійного мовлення номінаціях *Мати Божа, Божа Мати, Божа Матір, Матір Божа, Матір Бога, Мати Ісуса Христа, Христова Матір, Матір Христа, Матір Ісуса Христа, Мати Ісуса Христа Бога і Спасителя, Матір Христа Спаса і Бога нашого, Пречиста Єго Матір, Єго Пречиста Діва Матір Марія, Свята Матір, Пресвята Матір, Пресвята Матір Пречиста Діва, Найсвятіша Мати Марія* на позначення материнства Діви Марії щодо Ісуса Христа, наприклад: *Вони всі були лиш Божими слугами, а Вона була **Матер'ю Бога***⁶¹, *Почитаємо і величаємо Пренепорочну Діву Марію Богородицю і **Матір Христа Спаса і Бога нашого***⁶², *Почитайте і любіть **Пресвяту Вашу Матір Пречисту Діву!***⁶³, *Не замикай перед ними дверей покаяння, а навпаки, милосердя двері відчини за молитвами **Пресвятої Твоєї Матері, Христе Спасителю!***⁶⁴. Коли ж митрополит переповідав про родинні взаємини Ісуса Христа з мамою, то послуговувався лексемою *мати*, як-от: *Усю свою молодість був Ісус Христос послушний Своїй **Матері** та святому Йосифови*⁶⁵, *Певно, ні одна мати на світі не любила своєї дитини так, як тая **Мати** любила Свого Сина*⁶⁶.

У словосполученнях перифрастичного характеру *наша Матір Марія, Матір всіх нас, Матір Ісуса Христа і нас всіх, своїх прибраних дітей, Матір небесна, Матір світу* регулятив *мати* Андрей Шептицький використав для

⁵⁹ *Ibidem*, s. 42-43.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 43.

⁶¹ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 310.

⁶² *Ibidem*, s. 243.

⁶³ *Ibidem*, s. 246.

⁶⁴ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 473.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 23.

⁶⁶ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 175.

відтворення значення материнства Діви Марії щодо усіх вірян на землі, наприклад: *Усевишньому Богові слава, що дав нам діждатися Великодних свят, Світлого тижня, П'ятидесятниці й тих Богослужень, в яких серед болю і терпіння прибігаємо просити помочі у нашої Матері Марії*⁶⁷, *Пречисту Діву, Царицю неба і землі, Царицю ангелів і святих і Матір Ісуса Христа і нас всіх, своїх прибраних дітей*, мусимо більше почитати, як всіх святих⁶⁸, *Але Богородицю і Матір світу день у день величаємо чеснішою херувимів*⁶⁹.

В одному із зафіксованих прикладів маємо словосполучення з означенням *духовна*, що пояснює духовне єднання вірян з Матір'ю Божою, наприклад: *Она єсть Матір'ю Христа Спасителя і тому духовною Матір'ю всіх нас, що ...*⁷⁰, і це духовне єднання відбулося через Ісуса Христа: *тому Марія єсть не лишень Матір'ю Христа через природне родження, але через те саме й духовною Матір'ю цілого того духовного тіла Христового – Матір'ю нас всіх*⁷¹.

Спостережене поєднання опорного лексичного регулятива *матір* і принагідної лексеми *ненька* для номінації Діви Марії, наприклад, *Бо Пречиста Діва Марія, будучи Матір'ю Ісуса Христа, є Матір'ю, є небесною Ненькою всіх нас, що віруємо в Христа*⁷².

У молитовних проханнях та митрополичих благословеннях зафіксоване нанизування контекстуальних синонімічних найменувань Матері Божої або її називання за допомогою речень з підрядною частиною, наприклад: *Прийми нас за діти, будь нам Матір'ю, Заступницею, Опікункою, Владичицею і упроси, Всемилостива, всім нам ласку у Бога, щоб устеречися в ділах, словах і думках всего, що могло би не подобатися Богу і Тобі, Мати наша*⁷³, *А Ти, Царице й Мати усього християнського світа, а тим самим і нашої України, пресвята Богородице, та св[ятій] Архангеле Михаїле, і св[ятій] Володимире, та св[ятій] Йосафате й усі покровителі нашого народу, завсідги опікуйтеся ним, аби став народом святим та сповнив своє післанництво, наложене йому Богом*⁷⁴, *Нехай же ця Мати, Мати усіх, що живуть у благодаті Її Сина, і Мати тих, що до Божого життя покликані, ... нехай та Мати всіх їх потішає, кріпить, підносить і отулює ті бідні діти, що для Неї майже чужі*⁷⁵.

Регулятив *мати* актуалізований у сталих словосполуках образ Матері Божої, ікона Матінки Божої, коли йдеться про молитви перед іконами Божої Матері, наприклад: *Клякнім перед образом Матері Божої і відмовимо*

⁶⁷ *Ibidem*, s. 173.

⁶⁸ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 355

⁶⁹ *Ibidem*, s. 464.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 478.

⁷¹ *Ibidem*, s. 478.

⁷² A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 372.

⁷³ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 479.

⁷⁴ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 208.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 359.

молитви⁷⁶, Родичі, і діти, і челядь най рано і вечір або бодай раз в день, най всі клякнуть перед святою іконою **Матінки Божої** тай на голос поволи і виразно молитви всі най говорять⁷⁷. Зауважмо, зменшено-пестлива форма *матінка* не характерна для мовлення Андрея Шептицького й зафіксована спорадично. Дещо частотнішим є використання лексеми *мама*, але лише для розповіді про конкретні ситуації взаємин мами і дитини, відтворюючи комунікативний діалог обох, наприклад: **Мама**, вертаючись з ярмарку, купила для свого Іваська батіжок. Буде хлопчик тішитися, думала. Вертає домів і з очима, повними радості і любови, здалека кличе Івася. „Дивися, – каже, – що **мама** купила для тебе”. Івась взяв батіжок, ані словом не дякує і не застановляється над тим, що робить, а б’є **мату** батіжком по лиці⁷⁸, І все, що на тій дорозі може стати участю людей від того першого знаку хреста, що його **мама** учить маленьку свою дитинку, аж до того поклону, який Всевишньому Богови віддають люди з ангелами в небі, кожний крок на тій дорозі є знаменитим і превеликим нашим добром⁷⁹, Отже, в тих самих літах, в яких дитина учить оминати калабані болота й уважати, щоб не впасти в гноївку чи кльоаку, мусить та сама дитина учитися оминати всего того, що може бути тяжким гріхом. Дитині, що краде **маті** яйце, треба сказати, що не є це вправді тяжкий гріх, але що цього не можна робити, бо через те привикне вона красти і буде злодієм, себто стягне на себе Божу кару та безмірний стид перед всіма людьми⁸⁰.

Варто наголосити й на дещо відмінному від сучасних норм відмінюванні лексем *мати* й *матері*, наприклад: за *матер’ю* (суч. *матір’ю*), *матерею* (суч. *матір’ю*), *матерей* (суч. *матерів*), наприклад: *То єсть з ряду цілу історію життя Ісуса Христа, котру в празниках щороку цілу переходимо. Від хвилі, коли Ангел із неба звістив Пречистій Діві Марії, що мала зістати **Матерею Божою**, що мала породити Ісуса Христа, – то празник Благовіщення; а дальше йде Рождество Ісуса Христа⁸¹, А третя ласка, котру Бог дав Пречистій Діві, – що була **Матер’ю** і Дівцею. На то потреба було великого чуда⁸².*

Синонім *неня* до ключового лексичного регулятивна *мати* в значенні ‘матері дітей, яких вона народила’ Андрей Шептицький використовує принагідно, як-от: *глядячи на них із боку обов’язків свого стану і клира, себто з боку життя релігійного, – бачу тисячки дітей, яким треба дати науку й виховання християнське; тисячки сиріт без батька і **нені**, яким треба заступити рідню⁸³ або як говірковий варіант у пастирському посланні „До моїх любих гуцулів”*,

⁷⁶ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 388.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 573.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 668.

⁷⁹ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 784.

⁸⁰ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 524.

⁸¹ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 151.

⁸² *Ibidem*, s. 310.

⁸³ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 20.

наприклад, *Нені* ни зволєют дитини плекати, от доки ни злиє її водов, шо нев дитинка иршена⁸⁴.

Прикметною ознакою індивідуального стилю Андрея Шептицького є використання регулятива *мати* в ситуаціях порівняння, де митрополит послугується своєрідним прийомом так званого паралелізму в релігійному стилі, зіставляючи дві ситуації, одна з яких із досліджуваною опорною лексевою. Порівняймо:

– жаль дитини перед батьками – жаль християнина перед Богом: *Так жалує дитина, коли побачить слезу в оці вітця або матері, котрим прикрість зробила. Так жалує християнин, що Бога цілим серцем над все любить*⁸⁵;

– „вартісність” Ісуса – вартісність сім’ї: *Найдорожчий наш Спаситель! Ти для нас – усім! ... Ти нам дорожчий, ніж батько, мати й брат, ніж наше власне життя. Тому прирікаємо, що цілим серцем будемо держатись Тебе!*⁸⁶;

– жаль за гріхи перед катехитом – жаль за провини перед мамою: *Се буде правдивою штукою катехита – так до дітей промовити, так їм зло гріха представити, щоб до першої сповіди приходили трохи з тим чувством і тим успосібленнем, з яким до матери прибігає, упавши в калюжу болота, і з плачем просить, щоб мати личко і ручки обмила*⁸⁷.

– безмірна любов Ісуса – любов рідних батьків: *О, який добрий наш Спаситель! Яка безмірна любов у Його серці! Такого **серця** не знайдемо ні у **рідної матери**, ні у батька свого! Такого **серця** не матиме для нас ні рідний брат, ні найщиріший приятель!*⁸⁸, *Христос, брате, сестро, тебе полюбив, як ніхто на світі тебе не любить, як не **любить** рідний отець, **рідна мати***⁸⁹.

Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що лексичний регулятив *мати* в посланнях митрополита української греко-католицької церкви Андрея Шептицького, окрім узвичаєного значення ‘жінка щодо дитини, яку вона народила’, розширив свою семантику значенням ‘церква стосовно своїх вірян’ із конкретизацією через прикметникові лексеми *рідна, справжня*. Частотною є його актуалізація в усталених для релігійного мовлення найменуваннях *Мати Божя, Божя Мати, Матір Божя, Матір Христа, Свята Матір, Пресвята Матір* на позначення материнства Діви Марії щодо Ісуса Христа й номенах *Матір усіх нас, Матір небесна* для експлікації значення її материнства щодо усіх вірян на землі.

Світське значення лексичного регулятива *мати* визначається стилем поведінки жінки як християнки, на що вказують насамперед атрибутиви *побожна, християнська*, родинним статусом щодо своїх дітей – *рідна мати*. Для ідіостилу митрополита характерне використання досліджуваного регулятива

⁸⁴ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 95.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 345.

⁸⁶ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 111.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 563.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 111.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 627.

в чіткій сімейній ієрархії, наприклад: *батько і мати; батько, мати, брат, сестра, жінка, чоловік; мати і дитина*, а також як узагальненого збірного образу усього жіноцтва, первинною місією якого є народження й виховання дітей.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Venžinovič N., *Verbalizaciâ konceptiv bat'ko imati u frazemaх ukraïns'koï movi (na materialî tvoriv T. G. Ševčenka)* [v:] „Naukovij visnik Uŷgorods'kogo universitetu. Seriâ: Filologîâ. Social'nî komunikaciâ”, nr 1, 2014, s. 298-300.
- Daniľuk N., *Movnij obraz materi v narodnih pišnâh i vpoezii Tarasa Ševčenka* [v:] „Naukovij visnik Shidnoeuropejs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïнки”, nr 12, 2014, s. 14-19.
- Enciklopedičnij slovník simvoliv kul'turi Ukraïni*, za zag. red. V. P. Kocura, O. Ī. Potapenka, V. V. Kujbidi, Korsun'-Ševčenkivs'kij 2015.
- Źavoronok V., *Znaki ukraïns'koï etnokul'turi. Slovník-dovidnik*, Kiïv 2006.
- Kolož Ž. *Lingvopoetična reprezentaciâ konceptu mati* [v:] „Naukovij visnik Krivoriz'kogo derŷavnogo pedagogičnogo universitetu. Filologični studii”, nr 9, 2013, s. 546-564.
- Marčuk U. *Osoblivosti funkciouvannia konceptu „mati (mama)” v indoeuropejs'komu lingvokul'turnomu prostori* [v:] „Visnik Źitomirs'kogo derŷavnogo universitetu. Filologični nauki”, nr 9, 2013, s. 213-217.
- Nahapetova O., *Etnokul'turni osoblivosti nomenivna poznačennâ nepovnoi sporidnenosti vitčim, mačuha v sučasnij ukraïns'kij movi* [v:] „Zapiski z ukraïns'kogo movoznavstva” nr 9, 2013, s. 46-52.
- Pravopis*, <https://www.ulif.org.ua/data/?fbclid=IwAR2VbL226BrM55Laxx93fbJlxz7BzIbqugj6GUfaifox0Q8TqNGpmEWG780>. [18.12.2020].
- Slovar' ukraïns'koï movi*, za red. B. Grinčenka, t. I-IV, Kiïv 1907-1909.
- Slovník biblijnogo bogoslov'â*, za red. Ksav'ê Leon-Dûfura [ta in.]; per. z fr. VI. Sofrona Mudrogo, Źovkva 2010.
- Slovník ukraïns'koï movi*, za red. Ī. Bilodida, t. I-XI, Kiïv 1970-1980.
- Slovník frazeologizmiv ukraïns'koï movi*, uklad.: V. M. Bilonoženko ta in., Kiïv 2008.
- Černova A., *Koncepti „bat'ko”, „mati” v ukraïns'kijleksiko-frazeologičnij sistemî svitu*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Dnipropetrovs'k 2010.
- Šeremeta V., *Nacional'no-kul'turnistereotipi movoobrazu žinki v ukraïns'kih narodnih pišnâh*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Kiïv 2017.
- Šepčic'kij A., *Pastirs'ki poslannâ*, t. I-IV, L'viv 2007-2011.

zgłoszenie artykułu: 8 lutego 2021

przyjęcie artykułu do druku: 23 czerwca 2021